

Naše društvo i stari seljaci

Svetozar Livada

Poznato je da donedavno nismo imali građanstva, pa su sela i seljaštvo (a ne gradovi i građanstvo) davali osnovni pečat našem društvu. Stoga nije slučajno što je i danas naš prvi građanin seljačkog porijekla. Konačno, sadašnje naše građanstvo pretežnim dijelom potječe direktno iz sela. Osim toga u nas i danas preko dvije trećine stanovnika živi u selu, a blizu dvije četvrtine stječe dohodak iz poljoprivredne proizvodnje.

Naša su sela malena i razbacana. Ona su jedinstveni oblik ljudskih aglomeracija u svijetu; nema u svijetu primjera tolikog obilja ljudskih aglomeracija — seoskog tipa naselja na tako malom prostoru, i tako kontrastnih. Praktično u nas ne postoje dva jednaka seoska naselja. Poznato je također da jedna trećina naše sveukupne populacije živi u brdsko-planinskim predjelima. U seoskim se naseljima još uvijek živi na prastari i arhaičan način. Mnoga od ovih naselja u prošlosti nisu imala (a nemaju ni danas) razvijen institucionalni život; u mnogima od njih u prošlosti nije postojalo »tržište života«, a niti danas postoji. Ukoliko je i postojalo, ono je bilo krajnje oskudno. Upravo zbog toga mnoga od ovih naselja nestaju ili naglo smanjuju broj svojih stanovnika. Moglo bi se reći da ona postepeno ili u potpunosti izumiru. Neka su već nestala ili ostala samo kao geografski pojam.

Svakim je danom sve veći broj seoskih naselja u kojima su ostarjeli seljaci posljednji stanovnici. Čini se da je ovo posljedica nagle minorizacije seljaštva. Ako u ovim procesima ima nelogičnosti, ona je uglavnom rezultat nesporazuma na relaciji društvo—seljaštvo ili na relaciji između društva i pojedinih segmenata seoske populacije. U poratnom su razvoju ovi nesporazumi bili veoma često, a ponekad su se pretvarali u konflikte. Zbog toga su seljaci s opravdanjem isticali da su u mnogim sferama društvenog života »građani drugog reda«.

Budući da naše stanovništvo stari (osobito njegovi poljoprivredni kontingenti) i da »isušivanje sela« zbog eksodusa mlađih naraštaja ostavlja iza sebe nemoćne starce i starice, ekonomski, socijalni i kulturni život u ovim naseljima postaje sve oskudniji. Naime, iz sela odlazi gotovo svatko tko

može otići, a ostaje samo onaj tko mora ili ne može da ode. Uzroci ovakvim pojavama u selu su veoma brojni. No ovdje ćemo samo istaći činjenicu da neorganizirani i zaostali život sela više »izgoni« njegove najvitalnije kontingente, nego što ih privlači industrija i »svjetlo velegrada«. Ako igdje u nas vlada stihija u društvenim procesima, onda ona u selu upravo caruje.

Izučavajući socijalne posljedice eksodusa iz sela, i položaj ostarjelih seljaka-poljoprivrednika, upoznao sam dobar dio materijalne bijede ostarjelih, njihovo psihofizičko propadanje i na brojnim primjerima upoznao svu tragičnu gorčinu što je starost donosi seljaku.

Ovdje se ne radi samo o problemu »neadaptiranih« starica i staraca (priroda pravi više invalida nego svi ratovi zajedno!), već je riječ o cijeloj jednoj društvenoj grupi koja se izdvaja isključivo zbog prirodnog procesa — starenja. Dramatičan položaj te grupe uzrokovan je tipičnim nesporazumom između društva s jedne strane, i same ove grupe s druge strane, i to u vrijeme kad u našem selu nestaju stare tradicionalne zaštitne institucije, a nove još nisu nastale. Ova drama ostarjelih seljaka počela je već u prvim počecima transformacije naše porodice. Ona je intenzivirana ratnim strahotama, a svoju kulminaciju doživljava eksodusom mlađih naraštaja iz sela, koji iza sebe ostavljaju stihijnost u dotrajavanju — gašenju života jedne generacije. Ova drama traje danas u veoma akutnom obliku i nema na pomolu nikoga tko bi je ublažio. Težinu položaja starih seljaka nije moguće brojčano i verbalno izraziti, to se može samo osjetiti i doživjeti. Jedino stari seljaci uspijevaju to sažeti u šture rečenice pune gorke istine.

Poslijeratni kompleks promjena u našem selu i poljoprivredi susrećemo pod veoma različitim terminima. Na primjer. proces dezintegracije sela, proces deagrarizacije, raseljačenja, transformacije, tranzicije, diferencijacije, raslojavanja, prestrukturacije, urbanizacije, modernizacije sela itd. Ne može se reći da je u pitanju terminološka zbrka u označavanju ovoga složenog fenomena. Manje-više svi analitičari imaju u središtu pažnje minorizaciju seljaštva. Osim toga oni imaju na umu i brojne popratne pojave i posljedice koje ova minorizacija donosi. Te popratne pojave i posljedice su doista brojne. Iako su one u cjelini pozitivne, nisu beznačajne ni one negativne. Navodimo samo nekoliko glavnih promjena: a) nagla izmjena socijalnih struktura sela, b) naglašena socijalno-prostorna mobilnost seljačke populacije, c) izmjena porodičnih struktura i porodičnih odnosa, d) izmjena odgoja i obrazovanja u selu, e) izmjena tehničko-tehnološke kulture, f) izmjena socijalnih odnosa i ponašanja, g) izmjena stavova i vrijednosti u selu. Ukratko, mijenja se seljačka kultura. Mnogi smatraju da od doba neolitske revolucije u selu nije bilo većih promjena.

U nas je običaj da se ističu samo pozitivne strane ovih procesa, a zaboravljaju se, zanemaruju ili u potpunosti ignoriraju negativne ili čak patološke posljedice ovih promjena.

U negativne strane ovih procesa treba prije svega ubrojiti devitalizaciju sela, čemu je glavni uzrok njegovo starenje, naročito starenje njegovih poljoprivrednih kontingenata. Ali ove procese strukturalnih promjena u selu prate i sociopatološke manifestacije, na primjer delinkvencija, prosjačenje, manifestne frustracije, tenzije, stresovi i druge degenerativno-patološke i asocijalne pojave. Na žalost, sve je ovo izvan dubljih interesa naučnih analiza u nas.

U ukupnosti izmjena seljačkih struktura, najizrazitije su i namjerljivije one iz demografskog ponašanja stanovništva (nagli pad fertiliteta, nataliteta i prirodnog priraštaja, senilizacija, feminizacija i sl.). Nas posebno zanima senilizacija, jer seosko stanovništvo naglo stari, naročito poljoprivredno. Već je danas prosječna starost seljaka u većini naših razvijenih područja veća od prosječne starosti farmera u 10 zemalja EEZ.

Ako pogledamo kakva je starosna struktura poljoprivrednih gospodarstava, uočiti ćemo da je gotovo svako četvrto gospodarstvo u rukama ostarjelih poljoprivrednika. Nisu rijetka sela u kojima je čak svaki drugi stanovnik stariji od 60 godina, a ima i takvih u kojima uopće nema mlađih osoba od 60 godina. Brojna su sela u kojima se u novije vrijeme ne održavaju svadbe, ne sklapaju brakovi, ne plače novorođenčad, ne ispraćuju se i ne dočekuju regruti, ne igraju kola, ne čuje pjesma. Neka su sela pravi starački domovi, pa i u onima koja to još nisu, već poodavno zamire proizvodni i društveno-kulturni život. Gospodarstva u njima više nisu jedinstvo proizvođačke i potrošačke kategorije, nego najčešće i isključivo potrošačke jedinice — domaćinstva.

Od oko 2,5 milijuna stanovnika starijih od 60 godina koji žive u našoj zemlji, preko tri četvrtine ih živi u selu. Većinu od njih čine poljoprivrednici. Kako u nas nema penzionog osiguranja za poljoprivrednike, a zdravstveno-zaštitne institucije su neravnomjerno raspoređene i nepristupačne, položaj ostarjelih seljaka-poljoprivrednika na očigled društva postaje sve teži.

Usprkos činjenici da suvremeni svijet sve više i sve brže stari, da društvene posljedice ovoga fenomena u nas postaju sve brojnije, sve složenije i teže, nauka ne posvećuje dovoljnu pažnju ovom fenomenu ni u teoriji ni u praksi. Moglo bi se reći da ga ona nerijetko zanemaruje ili čak u potpunosti ignorira, što nije samo slučaj u nas. Evo što o tome piše jedan od istaknutijih suvremenih demografa — Alfred Sauvy: »Od svih suvremenih pojava najmanje sporan, najizmjerljiviji, najočigledniji u svome razvoju, najlakši za dugoročno predviđanje i možda najteži po svojim posljedicama jest fenomen starenja populacije. Međutim, ta je pojava možda najmanje poznata od svih.

Povremeno se u anketama za ispitivanje javnog mnijenja nađe i poneko pitanje o tome koju pojavu respondenti smatraju najmarkatnijom za naše doba. Odgovori su različiti: radio, sport, slobodno vrijeme, atomska energija, komunizam, let u svemir, seksualna sloboda, urbanizacija itd. Ni u jednom odgoju nije spomenuto starenje populacije.

Prema tome, stanovništvo ne zapaža da stari. Socijalna činjenica koja se izvanredno može promatrati i mjeriti zapravo najviše izbjegava našoj pažnji» (kurziv autorov),¹

Dok se u suvremenom svijetu s različitih aspekata vode rasprave o posljedicama starenja stanovništva, te poduzimaju praktične i konkretne mjere, u nas se ovaj fenomen ili zanemaruje ili u potpunosti ignorira. Tome u prilog govore slijedeće činjenice. Jugoslavija je jedina zemlja među evropskim narodima koja nema planiranu iracionalnu demografsku politiku, jedino ona nema primijenjene demografije, organizacija ostarjelih ljudi, npr. gerontoloških udruženja, klubova i sl., *jedino u nas nema zakona o penzionom osiguranju seljaka-poljoprivrednika* (iako u selu živi dvije trećine sveukupne populacije, a od poljoprivrednog dohotka živi blizu četiri desetine stanovništva).

¹ Alfred Sauvy, *Théorie générale de la population*, II, Paris, P. U. F., 1966, p. 49.

Čini se da se u nas gubi iz vida da je starenje čovjeka prirodan i zakonit fenomen, da čovjekova proizvodna vitalnost u svim djelatnostima ima svoju fiziološku i vremensku granicu, da je starost sudbinska težnja čovjeka a ne zazire i strah, da čak i suvremena građanska etika ne vrednuje ljude prema socijalnom porijeklu, lokaciji života i dobnim grupama; da su izumrli oni narodi koji su se olako odnosili prema svojim izdržanim osobama, maloj djeci i ostarjelima; da je minuli rad prethodnih generacija sastavni dio sadašnjih; da sadašnje generacije »stoje na ramenima prethodnih«, pa zbog toga dalje vide, lakše se snalaze i bolje žive; da izumiranje starih tradicionalnih samozaštitnih institucija nužno pretpostavlja rađanje novih.

Dok se u nerazvijenim zemljama društvo bori za »dodavanje godina životu, a u razvijenim života godinama«, mi ostarjele općenito, a seljake-poljoprivrednike posebno, smatramo »suvišnim prtljagom« društva koji otežava njegov daljnji napredak. Minuli rad u nas kao da nije konstitutivni dio sadašnjih proizvodnih osnova. Zbog toga »dar« prolongacije života za mnoge ostarjele seljake postaje »zla kob«.

Stari ljudi su posebna socijalna grupa. Oni nezasluženo dobivaju najoskudniji zalogaj sa zajedničke »trpeze društva«, ili ga uopće ne dobivaju. Od kulturnog progressa su gurnuti na marginu disonantnu našim društvenim principima, etičkim i moralnim htijenjima i pogledima. »Bez krivnje krivi« — stoje onkraj puta humanizacije odnosa u društvu.

Ne poričemo potrebu borbe za »poučavanje ljudi starenju«, borbe za pojeftinjenje starosti«. Međutim, nema mjesta i niti opravdanja za diskriminaciju ostarjelih, tim prije što naši društveni principi, naša moralno-etička načela i pozitivno pravo polaze od toga *da život pojedinca mora imati human i osmišljen sadržaj sve dok traje.*

Eutanazija se u prošlosti spominje samo u sporadičnim oblicima. Njezinu masovniju primjenu jugoslavenske etničke grupe praktično ne poznaju. Naprotiv, stav prema ostarjelima i nemoćnima u naših je naroda još u nedavnoj prošlosti uzdizan do fetiša, i to ne iz religioznih pobuda nego zbog principa seljačke solidarnosti. No pogledajmo samo nekoliko činjenica o položaju ostarjelih seljaka danas.

Većina ostarjelih seljaka je doista prisiljena da radi »od kolijevke do groba«. Kad iznenađeni pateknemo veoma ostarjelog seljaka da radi teže poslove (npr. ore ili sl.) i upitamo ga — Oreš li? — dobivamo najčešće lapidaran odgovor u kome je sadržan zakon životne nužde: — »Orati ili kopati!«. Nakon toga obično uslijedi seljakov komentar — »Ja teže i sporije zemlju orem, nego što ona mene zaorava«. I doista je tome tako. Jer, orati je teško, a primitivnim sredstvima pogotovo.

Ako pogledamo kakav je život ostarjelih seljaka, vidjet ćemo da većina njih starijih od 65 godina ima prosječnu starost znatno iznad srednje očekivanog života u njihovim sredinama (oko 72 godine). To je doista podmakla dob za bilo kakvo privređivanje, a naročito za fizički teške poljoprivredne poslove. I da su pripadali bilo kojoj socijalnoj grupi osim poljoprivrede većina njih bi bila poodavno umirovljena. Međutim, svi su oni manje-više pritisnuti egzistencijalnom nuždom, prisiljeni da rade i one najteže poljoprivredne poslove. (»Život traži svoje i raditi se mora« — kažu ostarjeli seljaci.)

Prema rezultatima istraživanja svaki peti muškarac i preko dvije trećine ostarjelih žena u selu su udovci ili udovice. Dakle, žive u krnjim porodicama. Skoro u sedam desetina slučajeva oni žive u jednočlanim — samačkim domaćinstvima. Njihov obrazovni nivo je veoma nizak. Naime, četiri desetine muškaraca i svaka druga žena su nepismeni. Od onih koji su pismeni, blizu 12% njih »pismenost ne prakticira« bilo zbog starosti, bolesti ili slično. Prema tome, broj funkcionalnih analfabeta je ovdje daleko veći nego što statistike pokazuju.

Što se tiče gospodarskih prilika starih seljaka, one su znatno slabije nego kod ostalih socijalnih kategorija u selu. Ostarjeli seljaci imaju manje zemlje koju samo djelomično, ali uglavnom ekstenzivno obrađuju. Čak svaki deseti ostarjeli poljoprivrednik već danas uopće nema zemlju, jer ga je egzistencijalna bijeda prisilila na otuđenje posjeda. Stoku je u njih sve manje (rjeđe drže krupniju stoku i više tržišnih viškova nemaju ni u simboličnim oblicima. Oni se ne bave uzgrednim djelatnostima. Nemaju nepoljoprivrednog dohotka kao dominantnog izvora povećanja životnog standarda seoskog stanovništva. Već je danas svaka druga osoba u selu starija od 65 godina samo nominalni vlasnik gospodarstva, što je razumljivo s obzirom da jedva svaka treća od njih učestvuje u gospodarskim poslovima. Prema tome, i u selu je centralna ličnost ona koja je sposobna da privređuje, a starci to nisu. Zbog toga su njihovi gospodarski kapaciteti izloženi tragi-komičnim spekulacijama razvlašćenja i drugim oblicima u među seljačkom prometu nekretnina. Osim toga, ortarjeli nerijetko bivaju i od društva ekspropriрани bilo zbog poreskih obaveza, bilo zbog drugih razloga — npr. liječenja i sl., da bi kasnije pali na teret društva u obliku minimalnih, jednokratnih ili stalnih socijalnih pomoći koje najčešće ne zadovoljavaju ni egzistencijalne potrebe. K tome treba istaći da su te pomoći znatno niže od najnižih penzionih primanja u našoj zemlji.

Što se tiče stambenih prilika u kojima ostarjeli seljaci žive, one su čak i za suvremene prilike stanovanja u našem selu više nego loše. Devet desetina ispitanih staračkih domaćinstava u selu ocjenjuje svoje stanove kao nekomforne. Naime, oni drže najstariji stambeni fond sela, koji je uglavnom građen koncem 19. i početkom ovoga stoljeća, nažalost pretežno od trošnog materijala. Naime, blizu dvije trećine njih ima kuće od trošnih i kombiniranih materijala. Krovovi su trošni, prozori maleni, pragovi visoki, zidovi neokrečeni, kuće su najčešće začađene, pognute i jedva odolijevaju zubu vremena, dvorišta su neuredna i blatnjava. ograde trule, voćnjaci neuređeni; svud okolo su znakovi zamiranja, odnosno gašenja ognjišta. To najviše potvrđuje unutarne uređenje kuće. Skoro svako drugo staračko domaćinstvo ima zemljane podove, svako treće nema električno osvjetljenje, čak ni u onim selima koja su prije 10 ili više godina elektrificirana. Blizu tri četvrtine staračkih domaćinstava snabdijeva se vodom iz bunara, nerijetko iz tuđih. Skoro svako treće domaćinstvo zimi nedovoljno zagrijava stanove. Zbog toga ostarjeli običavaju reći: »Zima je najveći neprijatelj ostarjelih« — jer ih ona više kosi nego sve nedaće zajedno. Čak i oni koji zagrijavaju prostorije, čine to na oskudan način: pomoću starih i nefunkcionalnih zidanih seoskih peći. Na žalost, još uvijek skoro svako sedmo domaćinstvo priprema hranu na starom seoskom ognjištu. Moderniji uređaji u njima su najčešće u simboličnom obliku, i to kao poklon potomaka ili rođaka iz grada.

Budući da se radi o generaciji koja se oduprla prirodnoj, biološkoj selekciji, brojnim političkim i društvenim krizama, a nalazi se u poodmakloj dobi, oni imaju vrlo malo bližih rođaka. Naime, već danas osam desetina osoba starijih od 65 godina nema braće i sestara. Svaki šesti uopće nema djece. Preko dvije trećine uopće ne odlazi k svojoj djeci, a od onih koji posjećuju djecu, borave kod njih samo jedan do dva dana — tek toliko da ih vide i odmire se za povratak. Po njihovoj ocjeni, svaki deseti ostarjeli smatra da su »starije ranije bolje poštivali«, a svaki šesti ističe »da se njihova djeca lošije ponašaju prema njima nego što su se oni ponašali prema svojim roditeljima«. Evo nekoliko slobodnih odgovora koji ukazuju zbog čega oni ne odlaze k djeci: »mi smo različit svijet od njih«, »on ili ona, ili pak oboje, boje se da ćemo im pasti na teret«, »nemamo im što ponijeti, a ako što i donesemo, oni do toga ne drže«. Ima i drugih razloga koji se odnose na nemogućnost adaptiranja na grad, na stanove, na ritam života: za njih se tamo »ništa ne događa«, a »izlazak i zalazak sunca je jednak«.

Njihov društveni život u selu je više nego marginalan, štur i prozaičan, ako ga uopće ima. Socijalni kontakti u njestu njihova života su svedeni na minimum (ukupni, rjeđe svadbe i pokoja posjeta). Djeca k njima dolaze više »da nešto ponesu« nego da ih obiđu. »Njima se vječno žuri, jer pate od oskudice vremena« — kažu seljaci za svoje. Općenito govoreći, kulturni život ostarjelih seljaka barbarski je nizak, daleko niži od bilo koje druge grupe u selu. Sve to doista teško pada ostarjelima. Naime, svi su se oni rodili, rasli i razvijali u vremenima opće oskudice, društvenih potresa i kriza, u vrijeme kad smo bili »najseljčkija zemlja među evropskim zemljama«. Zbog toga njihova zajednička i individualna prošlost poznaje više stradanja i patnje nego blagodati. Dovoljno je navesti činjenicu da smo u ovom stoljeću imali četiri rata, od kojih dva svjetska. Što direktno štu indirektno, u tim ratovima izgubljeno je preko četiri milijuna stanovnika. Još i danas oni »vidaju« rane prvog svjetskog rata, a da ne govorimo o posljedicama drugoga rata. Mnogi današnji starci vojevali su po svim evropskim ratištima. Žene su za to vrijeme održavale gospodarstvo, kultivirale polja, rađale i odgajale djecu, oplakujući »sudbinu i zlu kob«. Mnoge su izgubile muževe i sinove. Jednim našim istraživanjem utvrdili smo da je svako deseto staračko domaćinstvo u selu nastalo zbog gubitka potomaka u drugom svjetskom ratu. Osim toga, ako je točna tvrdnja da je u nas svaka treća godina nerodna ili sušna, onda oni poznaju oko 25 nerodnih ili sušnih godina, zatim jednu veliku ekonomsku, odnosno nekoliko agrarnih kriza. Kontinuirano ih je pratila agrarna prenapućenost, glad za zemljom, škare cijena na štetu poljoprivrednih proizvoda, a ranije su ih pratili dugovi, zelenaštvo, diobe i podizanje gospodarskih osnova sebi i potomcima, kao i brojne druge nevolje i oskudice: stočne ili biljne zaraze, poplave, pomor dojenčadi, kulučenje, rekvizicije, porezi i sl. Krčeći šume, osvajajući zemljišta, gradeći puteve, ceste, pruge, mostove, gradeći prve tvornice, podižući gradove, pečalbareći, raubovali su i ruinirali život do krajnjih granica. Istovremeno su rađali, podizali i odgajali sadašnje mlađe generacije. »Klanjajući se pred svojim očevima, saginjući se za djecu, oronuli, bačeni smo na koljena od društva koje smo stvarali« — kaže jedan dvadesetgodišnjak s otoka Krka.

Međutim, oni su ranije živjeli u takvim sredinama u kojima je »individualna sigurnost pod starost« bila po nepisanim pravilima unaprijed ga-

rantirana. Norme ugleda starca i starice, odnosno starosti, njihova dostojanstva i prestiža — bile su doista drukčije od današnjih. I to je ono što stare ljude u selu danas najviše pogađa, a nerijetko i egzistencijalno. Naime, njihovu materijalnu bijedu, ništa manje ne opterećuje duševna patnja, čamotinja, nemir i očajanje — kako sami to stanje običavaju nazvati.

Čamotinja — usamljenost je gora od gladi; ona i vlasitu dušu izjeda. Ona je gora od ikakve studeni, jer je ni jedan »guber« ne može ugrijati. U samotinjama kao da uopće nisi ljudski stvor: nemaš s kim da zboriš, da misao izmijeniš, da se potužiš. Samotinja je najgora kazna za čovjeka, a naročito kad se vlastita čeljad razidu »kao rakova djeca«.

Dok suvremeno građansko društvo rezonira o fenomenu starenja na ovaj način — »na mlađima svijet ostaje«, »mjesto za mlade, *starima zasluženi odmor*«, mi međutim to ne prihvaćamo. Naime, mi stimuliramo mlađe generacije, uglavnom pomoću starijih i na njihov vlastiti račun, a stare i najstarije populacione grupe u selu, posebno u poljoprivredi, potpuno zanemarujemo. Ostarjelima to još teže pada jer je za njihova života starost bila cijena. Naime, ranije se starca o svemu pitalo, njega se respektiralo i »štovalo do groba«. To je sadržano i u izrekama: »Čujmo glas staraca!«, »Starčevoj pogovora nemaj«, »Pred starim ustani i ponizno se pokloni!«, a nerijetko: »Starijeg pri susretu u ruku poljub!«.

»Vremena su bila drukčija« — običavaju stariji reći. Porodice su bile brojnije: sve je vrvilo od domaće čeljadi, kao u košnici«. Podjela rada je bila već unaprijed poznata, po spolu i uzrastu. Sigurnost je bila zagarnatirana. Nerijetko su se starci »šepurili« kao paunovi. Bili su »glave porodice«, »gazde« — kućedomaćini, porodični patrijarsi. Starci su bili snaga, moral i volja jednog živog organizma koji je djelovao automatski, točno i bez zastoja. To je bio zalag sigurnosti njegova spokojstva i gotovo »blaženog umiranja, bez kajanja kad je sve časno završeno«. Upravo zbog činjenice spokojstva i prestiža autoriteta i životne sigurnosti, običavalo se govoriti: »Nije bogat tko ima volova, nego onaj tko ima sinova«.

Danas je u njih, na žalost, sve i sinova i kćeri, a velik broj ih uopće nema nikakve imovine. Ili ako ima imovinu, od nje ne može živjeti, bez tuđe pomoći. Stanje porodičnih odnosa danas je sasvim drugačije. Nekadašnja porodična kohezija se raspada. Socijalna solidarnost je sve slabija. Starost ne uživa prvenstveno što je imaju rijetkosti, jer je staraca sve više. Zbog toga u selu više nema one prećutne istine: »Ja sam te rodio, stvorio, na noge podigao — da me poštuješ, do groba dohraniš«. Sve se više javlja drugo nepisano pravilo: »Gledaj svoja posla; uzdaj se u se i u svoje kljuse; plati pa nosi; ne mogu zbog staraca, oni mi smetaju«. Njihova smrt se ne oplakuje mnogo, jer se nerijetko priželjkuje: »Ni bog ni vrag neće da ga uzme«. Od mnogih sam seljaka čuo da se djeca sve više ponašaju kao da su »samonikli«.

Zaključno bi se moglo reći da položaj ostarjelih postaje sve teži iz više razloga:

1) sve je veći broj ostarjelih koji nemaju potomstva bilo zbog steriliteta, nesklapanja braka, ili gubitka svih potomaka;

2) raste broj potomaka koji se ne žele brinuti za ostarjele roditelje i rođake, već tu brigu najčešće prepuštaju društvu;

3) raste broj potomaka koji nisu sposobni da pomažu ostarjele roditelje i rođake;

4) uslijed naglašenog individualizma sve su izrazitiji nesporazumi između roditelja i djece, što neki nazivaju sukobom generacija;

5) velike promjene u načinu života, naročito u stavovima i vrijednostima, iz osnove mijenjaju odnose između starih i mlađih, naročito odnose onih koji žive u različitim aglomeracijama (selu i gradu);

6) socijalno-prostorna pokretljivost današnjih generacija potvrđuje iskonsku mudrost: »Daleko od oka, daleko od srca«. Čak i oni koji žive u istim lokalitetima kao i ostarjeli roditelji, nerijetko ih potpuno zanemaruju, ili pritičeću upomoć tek u izuzetnim prilikama ili u krajnjoj nuždi;

7) Izumrle su stare društvene institucije samozaštite staraca — a nove nisu stvorene, pa se »živi u vremenu fizičkog i psihičkog bitisanja«.

Zbog toga se ostarjeli žale da im nema tko drva pripremiti, vatru založiti, vode donijeti, kruh zamijesiti i topao obrok prirediti, za zdravlje upitati i društvo činiti. »Naše je vrijeme prošlo u nepovrat, a boljem se nije nadati« — govore oni. I doista je tako. Oni stoje kao živi spomenici našega klasičnog seljaštva, najčešće zaprepašteni s pitanjima: kuda to vodi, tko će ovaj svijet hraniti, tko će starce dohraniti? U ovim pitanjima ima velike ozbiljnosti, ali ako ih se u nešto drugačijem obliku postavi: kako prolongaciju života naših seljaka učiniti funkcionalnim, kako organizirati poljoprivrednu proizvodnju, bar u samokonzumnim oblicima, i u onim sredinama u kojima je život u dotrajavanju ali ipak postoji; kako u ovim sredinama organizirati društveni i kulturni život dostojan čovjeka, jer nije »sve u kruhu; kako organizirati socijalnu i zdravstvenu zaštitu; kako minorizaciju seljaštva učiniti racionalnom i za društvo u cjelini i za one koji su žrtve minorizacije. Na ta i mnoga druga pitanja naše društvo ne daje praktične odgovore. Zbog toga i zbog materijalne bijede, psihičkog propadanja, usamljenosti i očajanja, izvjestan broj ostarjelih sve češće nalazi rješenja u suicidu, što je novum za seljačku populaciju.

Društvo je pozvano, i ono jedino može organizirano (a ako treba i prinudom — pojedinačnom, grupnom, kolektivnom) da iznudi racionalnija rješenja ovih problema, što su sva društva oko nas poodavno već uradila. Na primjer, naš je zakon u načelu, a i u praktičnoj primjeni, dosta rigorozan kod šticeanja djece asocijalnih roditelja: roditeljima oduzima njihova prava, određuje djeci staratelje i tako ih štiti. Međutim, ukoliko djeca nemaju razvijen osjećaj prema roditeljima, roditelji ih nikakvim tužbama na to ne prisiljavaju. »Tà sramota je svoje dijete na sud goniti« govore oni. A društvo opet veoma rijetko to u njihovo ime čini. Međutim, druga se zaštitna rješenja ne nalaze, osim u iznimnim primjerima.

Poteškoće ostarjelih su veoma velike. »Sve traži svoje — ljudi, stoka, kuća, a i naš život, a mi smo stari i nemoćni« — kažu oni. Naime, treba osigurati život, platiti društvene obaveze, održavati zdravlje, kuću, raditi teške poslove, a oni su najčešće fizički iznemogli. Mnogi imaju problema s oblačenjem i odijevanjem. Još veći su problemi za osiguranje ishrane, održavanje higijene itd., a da ne spominjemo one brojne probleme koji su vezani uz fizičke napore pri obradi zemlje, ubiranju i spremanju plodova, uzgoja stoke. Mnogima od njih velik problem predstavlja pribavljanje vode, ogrjeva i slično. »Odbrojila sam svoje godine prema bukvama i hrastovima u svojem gaju«

— kaže jedna starica. Nerijetko zbog toga za ogrjev sijeku stoljetna stabla u voćnjacima (lipe i orahe). Ostarjeli nemaju mogućnosti da sami organiziraju vlastiti socijalno-kulturni život, a drugi to za njih ne čine, tako da sve dublje tonu »odbačeni od društva«.

Posljedice ovakvog stanja su brojne, napušta se poljoprivredna proizvodnja i raste »socijalni ugar«, stambeni je fond u ovim domaćinstvima izložen daljem propadanju — jer se ne obnavlja i slabo se održava; voćnjaci u potpunosti propadaju jer ih nema tko održavati, a najčešće ni gotove plodove ubirati; kultivirana polja se zakorovljuju; društveni život u ovim selima zamire, a socijalna patologija se širi. Ne smije se gubiti s uma da se ova grupa ostarjelih iz dana u dan povećava, odnosno da je minorizacija seljaštva usmjerena na trasu ostarjelih. Tu činjenicu naše društvo, naša društvena svijest ne može ili neće da shvati i spozna. Time se nameće ozbiljan sociokulturni i politički aspekt »seljačkog pitanja«.

U seljaka nema više one mistične ljubavi prema zemlji. Takozvana glad za zemljom praktično u većini sela više ne postoji. Samo stereotipna shvaćanja o seljaku mogu još spominjati ovaj misterij. Mnogi seljaci nude zemlju pojedincima, općinama i društvu i traže uzdržavanje. O tome najbolje mogu reći socijalni radnici u općinama, a nerijetko i predsjednici općina, čija vrata oni danomice opsedaju.

Ostarjeli seljaci ne samo da »barbarski žive« nego još »barbarskije umiru« na očigled društva. Kao što se slonovi pred smrt povlače u dubinu džungle, tako oni neprimjetno umiru povučeni u mračne kutove svojih »krovinjara«.

Društvo za sada rješava njihove probleme samo sporadično — putem djelomičnog ili potpunog oslobođenja poreznih obaveza. U mnogim slučajevima to čini tek onda kad ih već djelomično ekspropirira. O tome rječito govore brojne poreske dubioze ostarjelih gospodarstava. U sretnijim okolnostima neki primaju jednokratne ili stalne pomoći. Ali koliko je u nas općina, toliko je kriterija za ova socijalna davanja. Nije rijedak slučaj da siromašnije općine daju veći iznose od bogatijih i razvijenijih općina.

Negdje se starački problemi rješavaju putem »komencije« i smještaja u druge porodice, ali gotovo bez ikakve društvene kontrole. Većina ostarjelih uglavnom ovisi o srodničkoj solidarnosti i eventualno u dobrosusjedskim odnosima. Međutim, srodnička i susjedska solidarnost je poremećena. Prema tome, jedini je izlaz u principijelnim, institucionalnim rješenjima po uzoru drugih. Svako odlaganje za mnoge postaje kobno. Jer dok u gradovima imamo mogućnosti reanimacije staraca iz kliničke smrti, i to činimo, dotle u selima umiru zbog sporadičnih oboljenja, psihički i fizički, a nerijetko i moralno propadaju, ili posizu za suicidom zbog očajanja, brojnih vrijedni i časni članovi ovoga društva, samo zato što su ostarjeli kao seljaci.

Ako je u nas već početkom ovoga stoljeća društvo otkrilo pravo djeteta, a njegovu garanciju normalno poslije revolucije, onda nema razloga da to isto društvo ne sankcionira pravo staraca u osmoj deceniji ovog vijeka, i time spriječi da *starost postane drugi život*.

Summary

THE YUGOSLAV COMMUNITY AND OLD PEASANTS

In this article the author describes the effects of the ageing of Yugoslavia's peasant population. Yugoslavia's population, especially that in rural districts, is becoming comparatively older. As a result there are an increasing number of villages where one out of three, or even every second inhabitant is over 60 years old.

The natural increase in population is lower in rural districts than in towns. This is due to the large number of young people giving up agricultural work and leaving the villages.

Yugoslav villages differ greatly in size and in the levels of social organization and urbanization. About one third of the villages are situated in mountain districts. The life of ageing peasants in these villages is becoming increasingly difficult. Their working ability is diminishing, they have to give up land cultivation, they no longer reconstruct or maintain their houses and farm buildings, etc. Social life is also declining in these villages. A certain proportion of young people are not prepared to look after their old parents, while some are unable to do so because of their own inadequate incomes. Changes in the way of life and in the traditional views and values have led to increasing individualism and a conflicting relationship between the generations. The traditional forms of family solidarity are dying out while new ones within society as a whole are not yet adequately developed. It is the old peasants who have become the victims of this transitional situation. (As defined by a peasant: »Before, we had to please our elders; now we have to please the younger generations. When are we going to live?«)

The author calls for a speedy inclusion of peasants into the country's collective system of health insurance and social welfare which covers the other categories of the population.

Резюме

НАШЕ ОБЩЕСТВО И СТАРЫЕ КРЕСТЬЯНЕ

В настоящем приложении автор перечисляет последствия старения обнаруженные в сельскохозяйственном населении Югославии. Известно что у нашего населения обнаружено относительно все сильнее старение а в особенности у сельскохозяйственного населения. Таким образом увеличивается число сел в которых каждый второй или даже каждый третий житель старше 60 лет.

Естественный прирост в сельских местностях меньше естественного городского прироста. Это последствие массового бегства младшего поколения которое покидает село и сельское хозяйство.

Наши села различны по величине, уровню социальной организации, уровню урбанизации. Приблизительно одна треть сел расположена в горной области. Жизнь старых крестьян в этих селах становится все труднее. Их производительная сила понижается, они пренебрегают земледельческим работам, небрежно относятся и не возобновляют жилищный фонд и т. п. Одновременно в этих селах исчезает и общественная жизнь. Определенное число потомков отказывается в заботе в отношении к старшему поколению т. е. к своим родителям. В то же время некоторые из потомков не в состоянии принять на себя заботу вследствие неблагоприятного материального положения. Вследствие изменений в бытовой обстановке, в позициях и ценностях отмечается рост индивидуализма и конфликтных отношений между поколениями. Устарелые виды семейной солидарности исчезают а новые, в рамках глобального общества еще недостаточно развиты. Именно старые сельские жители сделали жертвой этого переходного и неопределенного состояния. (Один крестьянин утверждает следующее: раньше мы заботились о старшем поколении, а теперь должны заботиться о младшем поколении. Когда же мы жить?).

Автор указывает на необходимость включения крестьян в коллективную систему здравоохранения и социального обеспечения которыми охвачены остальные категории населения.